

“ATOYI SHE’RINING LUTFI...”

Tog’ayeva Shaxnoza

Samarqand davlat universiteti magistranti (O’zbekiston)

*Jon yetibdur og’zima, derman labingga topshiray,
Lutf etib qilg’il meni jon birla tengsiz ne’mati!*
Alisher Navoiy.

ANNOTATSIYA

O’zbek mumtoz she’riyatida orif, sohibi irfon kabi obrazlar borki, bu obrazlarni shoirlar ilohiy ishqini tasvirlashda foydalanishgan. Tasavvuf lug’atlarida, xususan “G’iyos ul-lug’ot”da “orif” – irfon sohibi, anglagan va tanigan degan ma’nolarda keladi. So’fiylarning nuqtai nazarida irfon Alloh tuhfasini bo’lgani uchun ilmdan ustun erur. Orif–Allohning shuhud, asmo va sifotlarini idrok etgan, mavhum borlig’idan kechib, Haq borlig’i ila bor bo’lgan kishidir.

Orif – aslida ilohiy ilmlar sohibi demak¹dir. Ham diniy ham dunyoviy ilmlarning egasi bo’lgan orif Ollohni jamolini orzusida yashaydi, uni sifatlarini anglash, tanish bilan umr o’tkazadi. Haqqa yetishish ilmini o’rganib, bu ilmni boshqalarga ham ulashaolgan insondir. Mumtoz she’riyat shoirlari orifona g’azallar yozib, o’z oshiqliklarining kulliyotini tasvirlashga urunishgan, ilohiy dunyosini she’rlarida aks ettirishgan. Haqning sifatlaridan xabardor bo’lgan, uni yagona yor atab, vasliga yetishish uchun go’zal riyozotlar chekkan oshiq holini tasvirlashgan.

Mumtoz she’riyatda go’zal g’azallar yaratolgan shoir Atoiy ham orifona g’azallari bilan o’z ijodini boyitgan. Uning ijodi o’rganilganda shoir she’rlarida Qur’on va hadislar mazmunini singdiradi. Muqaddas manbalardan iqtiboslar keltiradi. Tasavvufdagi may, qadah, mayxona, zulfu xol, qosh, ko’z, bel, zunnor, sanam kabi istilohlar vositasida murakkab ma’no-mazmunlarni ifodalaydi. Ushbu maqolamizda ham movlono Atoyining go’zal g’azallarining orifona g’oyalarini tadqiq qilamiz.

Kalit so’zlar: *orif, tasavvuf, N. Komilov, orifona g’azal, Atoiy, Navoiy, zohid, Yor, Horud, sarv.*

ABSTRACT

In Uzbek classical poetry, there are images such as Arif and Sahib Irfan, which were used by poets to describe divine love. In the dictionaries of mysticism, especially in Giyas ul-lughat, "arif" means the possessor of gnosis, the one who understands and recognizes. From the point of view of the Sufis, knowledge is superior to

¹ Н.Комилов. Тасаввуф. Тошкент. “Моворounnahr”-“O’zbekiston”. 278-б.

knowledge because it is a gift from Allah. Arif is the one who perceives the witness, the sky and the attributes of Allah, who transcends the abstract and exists with the Existence of the Truth.

Arif is, in fact, the possessor of divine knowledge. The master of both religious and secular sciences, Arif lives in the dream of the beauty of Allah, understands his qualities and lives with acquaintance. He is the one who has learned the science of attaining the truth and has been able to pass it on to others. Classical poets wrote orifona ghazals, trying to describe the whole of their love, reflecting the divine world in their poems. He described the state of a lover who was aware of the qualities of the truth, who called him his only companion and who underwent beautiful rites in order to attain his guardianship.

The poet Atoi, who created beautiful poems in classical poetry, also enriched his work with "arif" poems. When his work is studied, the poet absorbs the content of the Qur'an and hadiths in his poems. Quotes from sacred sources. It expresses complex meanings in Sufi terms such as may, goblet, tavern, zulfu hol, eyebrow, eye, waist, zunnor, idol. In this article, we will explore the ideas of the beautiful poems of Mevlana Atoi.

Keywords: *Arif, Sufism, N. Kamilov, Orifona Ghazal, Atoyi, Navoi, Zahid, Yor, Horud, Sarv.*

АННОТАЦИЯ

В узбекской поэзии присутствуют такие образы как «ориф», «сохиби ирфон», которые использовались поэтами для отображения высшей, духовной принадлежности любви. В словарях учения «Тасаввуф», в частности в словаре «Гиёс ул-лугат», «ориф» - происходит от слов понявший, достигнувший. С точки зрения суфиев любовь, будучи даром Аллаха, стоит выше знаний. Ориф – человек постигнувший нирвану на пути познания Аллаха и достигнувший высших знаний.

Ориф – человек постигнувший высшие духовные знания. Ориф постигший и как духовные, так и светские знания будет наделен местом в райских куцах рядом с Аллахом, посвящает свою земную жизнь постижению Аллаха, а соответственно способен поделится с окружающими своими знаниями. Поэты классики старались посвятить своих поклонников в свои лирические чувства влюбленных посредством написания газелей в стиле “орифона”, описывая в своих стихах райские кущи. Здесь в образе возлюбленной вставал Всевышний, а поклоняющийся Всевышнему представал в образе влюбленного.

Также и один из классиков восточной поэзии Атоий обогатил свое творчество элементами стиля “ориф”. При изучении его творчества наблюдается обилие содержания Куръана и хадисов. Приводятся цитаты из священных источников. Посредством образов вина, кубка, места распития вина, волос и родинок, бровей, глаз, талии, терминов “стан” и “красавица”, отображаются чрезвычайно сложные понятия. Мы также, в рамках настоящей статьи постараемся исследовать газели Мавлоно Атоий в стиле “орифона”.

Ключевые слова: *Ариф, суфизм, Н. Камиров, Орифона Газаль, Атои, Навои, Захид, Йор, Хоруд, Сарв.*

KIRISH

She'riyatni men sokin bog'ga o'xshataman. U yerga kirgan kishi hayollariga, hislariga erk beradi, hayoloti va ko'ngli taskin topadi. Bu dunyoga nega kelgani, nimalar qilayotgani, aslida nima qilishi kerakligini tinchgina o'ylayoladigan haqiqiy makon. U yerda faqat ko'ngil gapiradi, yurak so'zlaydi...

O'zbek mumtoz she'riyatida turli mavzular qalamga olingan. Ayniqsa g'azal janrining mavzu ko'lami keng. Ishqiy mavzuda yozilgan g'azallar aksarini tashkil qiladi. Ammo ilohiy ishqni kuylab yozilgan g'azallar borki, bunday g'azal yozish shoirdan diniy bilimni talab qiladi. Tasavvufda Haqni sifatlarini tanish, unga tomon to'g'ri yo'ldan yurish, amali, tashqi ko'rinishi va qalbi bilan boshqalarga o'rnak bo'lish oriflikni anglatgan. Orifning ko'ngli ilohiy nur – ilmu hikmat xazinasi, deganlar. Bu ilm parvardigor sifatlarini tanish, anglash bilan to'lishib boradi². Shundan kelib chiqib, she'riyatda tasavvufiy g'oyalarni aks ettirgan g'azallar – orifona g'azallar sanaladi. Bunday g'azallarni yozgan shoirlarning o'zi orif, sufiy, din ilmining bilimdoni bo'lgan. Shunday shoirlardan biri bo'lgan Atoiy go'zal she'rlari bilan o'zbek she'riyati tarixida chuqur iz qoldirgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Atoiy XV asrning o'rtalarida yashab, o'z davrida shuhrat topgan shoirdir. Hatto g'azal mulkining sultoni bo'lgan Alisher Navoiy ham o'zining “Majolis un-nafois” tazkirasida Atoiy e'tirof etib ketgan. Ma'lumotlarga ko'ra, Ayoiy Balx shaxrida yashagan Ismoil ota farzandlaridan bo'lib, xushtabiat, soda, darveshvaish va xushxulq kishi bo'lgan. Turkiyda ijod qilgan, o'z davrida she'rlari turklar orasida shuhrat qozongan. Shoir o'z devonida o'zini “shayxzoda Atoiy” deb qayd qilgan, demak u shayxlar- otalar avlodidan bo'lgan. Shuning uchun ham o'ziga Atoiy taxallusini

² Н.Комиров. Тасаввуф. Тошкент. “Мовороннахр”-“O'zbekiston”. 278-б.

olgan, asli ismi ma'lum emas. Atoyining bizgacha 260 g'azali jamlangan bir devoni yetib kelgan. Devondagi g'azallarning mazmuni juda tushunarli, o'noqi ohangda bitilgan. Agar she'rning mazasi bo'lganda edi Atoyining she'rlarini shirin deb atash to'g'ri bo'lar edi. Chunki bu she'rlardan "tatib" ko'rgan kishi rohatlanadi. She'rlarining ohangdorligi ham o'zgacha, kuyga oson tushadi. Notanish, g'aliz so'zlardan holi, samimiy yozilgan. Shundanmikin o'zi ham she'rlaridan faxriya tuygan:

Atoyi she'rining lutfini bilsa,
"Latofatnoma"dan kechgay Xo'jandiy.

G'azallarning mavzu ko'lami keng, ularni quyidagicha tasniflash mumkin: Oshiqona g'azallar. Diniy-tasavvufiy g'azallar. Peyzaj xarakteridagi g'azallar. Ishqiy mavzudagi she'rlari ko'proqni tashkil qiladi. Sharq lirikasida ishq-muhabbatni kuylash asosiy mavzulardan bo'lib kelgan. Atoyi g'azallarining ham bosh g'oyasi va asosiy ohanglarini ishq va u bilan bog'liq kechinmalar tashkil etadi. Shoir ta'biricha, ishq «gavhari qimmatbaho», «azaliy hidoyat»dir. Atoyi g'azallarida faqat dunyoviy ishq va u bilan bog'liq kechinmalargina kuylangan emas. Haqiqiy ishq kuylangan g'azallar ham bor. Shoir haqiqiy ishqni kuylaganda go'zallik, hayot, koinot, inson haqida fikr yuritib, ularni ta'riflaydi va ulug'laydi. Shoir hayot, umrning o'tkinchi, g'animatligini ta'kidlaydi. Shoir she'rlariga diniy-tasavvufiy g'oyalarini singdirib, ilohiy ishqni ham kuylagan. Tasavvufdagi may, qadah, mayxona, zufu xol, qosh, ko'z, bel, zunnor, sanam kabi obrazlar orqali haqiqiy sevgisini kuylagan. Insonning azaliy hidoyati ishq yo'li, oshiqlik ekan, o'zini Olloh ishqida oshiq sanab, so'fi, orif, shayx deb atagan:

So'fi Atoyi holatini o'tkanur, vale,
Ishq ishidur kishiga azaldin hidoyati.
Bundan tashqari u Ollohning sifatlarini zo'r mahorat bilan qalamga oladi:
Kotibi qudrat, xating tahrir etarda gul uza,
Nuqtayi xoling magar nogah qalamdin sachradi.

Baytda tabiatning zo'r rassomi bo'lgan parvardigor yorni yaratayotganda yuzining suratini chizayotib xolini gul uzra qora nuqtadek qilib tasvirlagan degan ma'no yotadi. Bu ajoyib o'xshatish orqali tabiatning buyuk yaratuvchisi bo'lgan Ollohni sifatlaridan birini qalamga olib, undan hayratini yashirmaydi.

Shoir she'rlarida bunday baytlar ko'p uchraydi:
Jamoling ravzaning bog'i jinoni,
Labing obi hayot jovidoni.

Yuzing mohiyatin Tengri bilur bas

Ne haddi aql erur sharxu bayoni.

Boshdan oyoq ishq haqiqiyini kuylagan g'azallar ham uchraydi. Masalan, "Ikki la'lina qachonkim..." deb boshlanuvchi g'azalini tahlil qilsak, birinchi baytida shoir Yorning sifotlarini sanab, uning lablarini va ular orasidagi tishlarini ko'rinishini jannatdagi tiriklik chashmasinig o'likka jon bag'ishlashiga qiyoslaydi:

Ikki la'lina qachonkim, durj etar yoqutini,

Chashmayi hayvon ichinda ko'rguzur jon qutini.

Ikkinchi baytida mubolag'a san'atini mohirona qo'llagan. Bunda Yorning lablaridan chiqayotgan so'zlarning ozginasining mazasidan hatto jannatdagi hurlar ham Kavsar bulog'in suvini tatib ham o'tirmaydi deyiladi. Ajoyib qiyoslash!:

Hurlar Kavsar³ sharobin ichmagaylar ravzada,

Lablaring jomi mayining topsalar sarqutini.

Keyingi misralarda Yor ko'zining sifoti keltiriladi. Ko'zlar go'zalligining sehridan Bobil zindonidek bo'lib, oshiqni g'amga botgan ko'ngli huddi Xorutdek bandi bo'lgan. Bu yerda Qur'ondan misol keltirilgan. Yozilishicha, sehrgarlik qilib gunohga botgan ikki farishta Horut va Morut Bobildagi zindonga bandi qilingan ekan. Atoyi shu voqeaga ishora qilib ma'shuqa ko'zlarini sehrlab qo'yadigan darajada chiroyli demoqchi bo'ladi:

Chohi Bobiltek qilib g'am go'shasin sohir ko'zung,

Sheva birla muftalo qildi ko'ngul Xorutini⁴.

Atoyining Qur'onni mukammal bilgani ko'rinib turibdi. Bundan boshqa g'azallarida ham bir necha ishoralar berilgan. Orifona g'azal yozishning asosiy shartlaridan bo'lgan diniy bilimlarni bilish shoir uchun begona bo'lmagan, har xolda.

Xizrning suyin yashurdi shakkar og'zing sharbati,

Sabzayi la'li labing ham sabzi xat yoqutini.

Bu baytda ham yuqoridagidek Qur'onga ishora bor. Mubolag'a san'atidan ham mohirona foydalangan. Xizr alahissalomning o'likni tiriltiradigan suvi bo'lib, ma'shuqaning og'zining mazasi, yoqutdek labing hamda lab miyiqing shu suvdan ham kuchli qudratga ega. O'likka ham jon beradi.

XULOSA

O'lgali yetti Atoyi, ul qadu qomat uchun,

³ Kavsar- jannatdagi buloqning nomi.

⁴ **Horut va Morut** – qilgan gunohlari uchun Bobildagi zindonga tashlangan ikki farishta ismi. Ular Qur'onda sehr bilimdonlari va uni o'rgatuvchilar, lekin uni qo'llash oqibatlaridan ularni ogoh etuvchilar sifatida qayd etilgan. (Qur'on, 2:102/96).

Qilg'asiz sarvu sanubardin aning tobutini.

So'nggi baytda Oллоh visoli uchun o'limiga ham tayyorligini faxr bilan tilga olib, hatto tobutini eng tik o'suvchi daraxt bo'lgan sarvu sanobar daraxtidan yasashlarini do'stu yorlaridan so'raydi. Bu baytda Sarv daraxtining tik, chiroyli o'sishi bilan Yorning qaddi qomatini qiyoslash kuzatiladi. Demak yorning qomati tik va ravonligi bilan hech narsa tenglasholmaydi.

Xulosa o'rnida. Ushbu kichik tadqiqotimizda XV asrning so'z san'atkorlari bo'lgan Atoyining she'rlaridagi ishq ilohiyini badiiy tadqiq qilishga urundik.

REFERENCES

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 16-jild. –Toshkent, 2000. 35-36-betlar.
2. Berdak Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug'ati. Toshkent, 2010
3. Комилов Н. Тасаввуф. Тошкент. “Movorounnahr”-“O'zbekiston”. 278-б.
4. Алишер Навоий. Бадойиъул-бидоя. www.ziyouz.com/kytubxonasi
5. Otoy. Tanlangan asarlar. T., 1960. <https://www.natlib.uz/search/tot/result?si=TOTAL&st=KWRD&lmtst=&lmtsn=&lmt0=&q=%D0%9E%D1%82%D0%BE%D0%B9%D0%B8>
6. https://navoiakm.natlib.uz/search/media/img/CAT000002046408?metsno=000000179200&fileid=M000000179200_FILE000001
7. Hayot vasfi. T.,1988.
8. Navoiyning nigohi tushgan. T., 1986.
9. Hayitmetov. Navoiy lirikasi. T., 1961.
10. Rafiddinov S. Majoz va haqiqat. T.,. 1995.